

REDACTIE

Hoofdredacteur
H. Dijkstra

Redacteurs
Prof. dr. R. C. van Caenegem, Gent
Drs. B. G. J. Elias, Amersfoort
Prof. dr. J. A. van Houtte, Leuven
A. G. van der Steur, Haarlem
Prof. dr. M. de Vroede, Leuven
Jkv. dr. J. M. van Winter, Utrecht
Prof. dr. A. M. van der Woude, Wageningen

Redactie-assistente
Mevr. A. W. Bouman

Documentaliste
Mej. E. H. L. Kasteleijn

Vormgeving
Peter Koch

Redactie-adres
Postbus 268, Haarlem

Abonnementen en losse nummers
Postbus 507, Hilversum

OP HET OMSLAG:

Studie voor 'Le Chahut' van George Seurat
(1859-1891). Courtauld Institute Galleries, London. Zie blz. 408 e.v.

ARTIKELEN

<i>R. S. Bagnall</i> POLITIEWERK OP HET PLATTELAND IN ROMEINS EGYPT	386
<i>H. L. Houtzager</i> WILLEM PISO Pionier van de tropische geneeskunde	390
<i>Yolande Hollebosc-van Reck</i> VAN LUIDKLOK TOT BEIAARD	394
<i>H. Renner</i> DE ZIGEUNERS IN TSJECHOSLOWAKIJE	400
<i>M. A. Prick van Wely</i> DE MUSIC-HALL EN DE REVUE ALS CULTUURVERSCHIJNSEL	408
<i>Elsya Lewin</i> DE INRICHTING VAN PASSAGIERSSCHEPEN	416
<i>G. Janssens</i> DE 'AUSLANDSORGANISATION' DER NSDAP IN BELGIË	424
<i>J. W. F. Stoppelman</i> CAMP GIBRALTAR	430
<i>Elisabeth Key en Vivian Voss</i> DE HANNEMA-DE STUERS FUNDATIE	436

VASTE RUBRIEKEN

<i>H. Besselaar</i> STEREOSKOPIJ, 'Nieuw-land' in Lelystad	438
BOEKENSPIEGEL	440
SPIEGELVARIA	443
LITERATUUR OVER DE BEHANDELDE ONDERWERPEN	447
OVER ONZE AUTEURS	448
VERANTWOORDING VAN DE AFBEELDINGEN	448

IN DE VOLGENDE NUMMERS

<i>H. Pley</i> DE BUITENMAATSCHAPPELIJKE IN DE LATE MIDDELEEUWEN
<i>Frieda van Tyghem</i> HET STADHUIS VAN GENT
<i>M. G. Emeis</i> DE RIJGLIJFMAKER EN DE SCHAAPHERDERS- DOCHTER
<i>C. Baars</i> DE BEDIJING VAN HET DELTAGEBIED

Rondzwervende beroeps-entertainer, als nar met trommel en fluit uitgerust. Houtsnode uit 'Thuyser der Fortuinen' (Utrecht 1531). Kon. Bibliotheek, Den Haag.

Spiegel Historiael verschijnt 11 maal per jaar (in juli en augustus wordt een gecombineerd nummer uitgegeven). © 1977 by Spiegel Historiael. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vervaelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

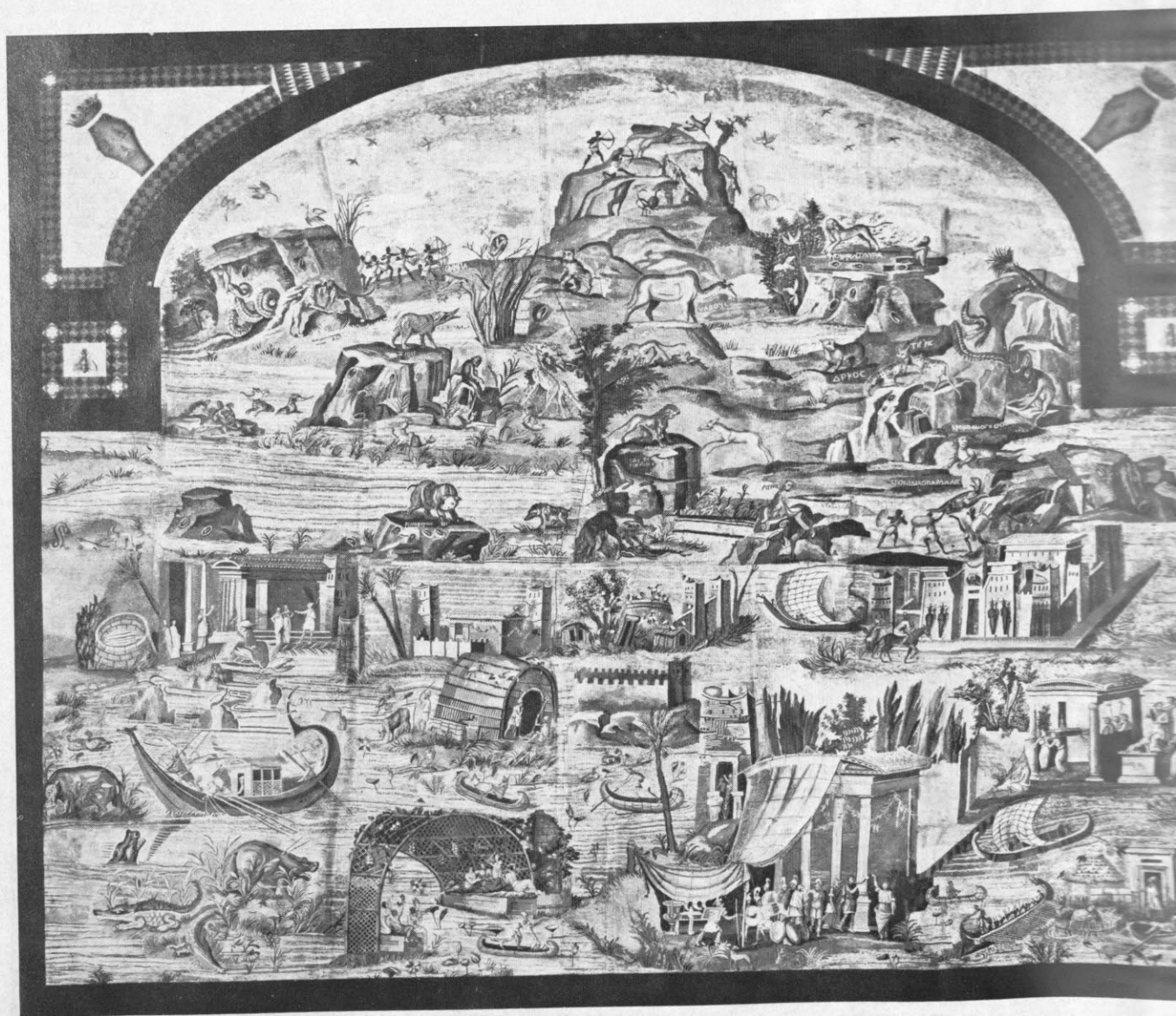
Spiegel Historiael is een uitgave van Fibula-Van Dishoeck, Postbus 268, Haarlem, tel. (023) 319205. Abonnementen: Postbus 507, Hilversum, tel. (035) 13051.

Abonnementsprijs: Nederland en de Nederlandse Antillen per jaar f 62,50, losse nummers f 6,25. Studentenabonnement f 53,50 (de prijzen inclusief BTW). Betalingen: Postgiro 1640777, t.n.v. administratie Spiegel Historiael in Hilversum, postbus 507, tel. (035) 13051. De distributie van losse nummers wordt verzorgd door Meulenhoff-Bruna b.v., p/a Betapress b.v., postbus 355, Tilburg, tel. (013) 426043. België per jaar 910 F., losse nummers 95 F. Studentenabonnement 780 F. Betalingen België, Belgische PCR 000-0540330-40 t.n.v. Spiegel Historiael, Hilversum; Nederland. Overige landen per jaar f 72,00. Abonnementen kunnen met elk nummer ingaan. Berekening per kalenderjaar. Wanneer opzegging de uitgever niet uiterlijk vóór 1 december bereikt, wordt het abonnement automatisch voor het nieuwe kalenderjaar verlengd.

R. S. Bagnall

Politiewerk op het platteland in Romeins Egypte

De publikatie van twee collecties ostraca geeft nieuwe informatie over de wijze van bestrijding van de misdaad op het platteland in Romeins Egypte. Buiten de steden hielden zich mensen op die hun belastingen niet konden betalen of misdrijven gepleegd hadden en speciaal 's nachts de orde verstoorden door diefstal en geweldpleging.

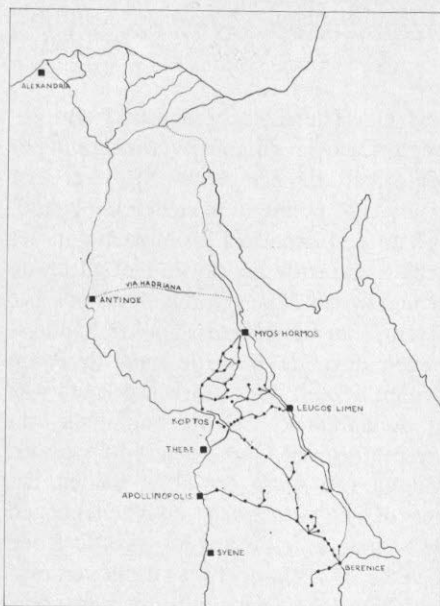

Wonen op het platteland was in de antieke wereld een tamelijk riskante zaak. Ook de steden kenden natuurlijk hun gevaren, maar het grotere isolement van het platteland verhoogde de kans op beroving, mishandeling of erger, of men nu boer, herder dan wel reiziger was. Nergens was dit probleem actueler dan in Egypte. De tienduizenden papyri en ostraca (potscherven gebruikt als schrijfmateriaal) die in Egypte bewaard zijn gebleven uit de periode van duizend jaar toen het land werd bestuurd door Grieks-sprekende heersers (4de eeuw v. Chr. tot 7de eeuw na Chr.), bevatten talrijke klachten van mensen die aangevallen, bedrogen of op enigerlei wijze benadeeld waren. Een typisch voorbeeld vormt deze petitie van een bewaker op een schuit: „... terwijl de bovenvermelde schuit voor anker lag, kwamen enkele personen in hun eigen boot langs en vernielden enige stukken van onze tuigage. Toen ik hen zei weg te gaan, sprongen zij bij ons aan boord onder het uiten van onbetamelijke kreten en zij gaven mij verscheidene klappen, zodat ik in het handgemeen een mantel, 3000 koperdrachmen waard, verspeelde, nog afgezien van de gebroken tuigage, eveneens ter waarde van 3000 koperdrachmen” (geen indrukwekkende som overigens, gezien het gedevalueerde geld). (P. Tebt. III 802; 135 v. Chr.).

Een andere klager meldde: „Aan koning Ptolemaeus groetenis van Philista, dochter van Lysias, inwoner van Trikomia. Ik word onrechtvaardig behandeld door Petechon. Terwijl ik een bad nam in het badhuis van het bovenvermelde dorp en toen ik eruit was gegaan om me in te zepen, bracht hij, daar hij badmeester in het vrouwenbad is, emmers warm water naar binnen, goot ze over me uit en verbrandde mijn buik en mijn linker dij tot aan de knie, met als gevolg dat ik in levensgevaar verkeerde” (P. Enteuxis 82; 221 v. Chr.).

In dit geval wist de benadeelde dus wie haar aanvaller was en kon zij zich beklaagen bij de bevoegde autoriteiten, die de politie van het dorp van de verdachte een bevel konden zenden om hem voor ondervraging naar hen te sturen. Dergelijke bevelen zijn meestal eenvoudige mededelingen, zoals deze: „Aan het hoofd van politie van het dorp Karanis. Stuur mij onmiddellijk Aphrodisios, die door Demetrios aangeklaagd wordt” (P. Mich. X 589; 2de/3de eeuw n. Chr.). Vaker echter

kenden de slachtoffers hun aanvallers niet. Het was voor de overheid veel moeilijker deze onbekende misdadigers aan te houden dan gewone mensen die een of ander vergrijp pleegden. Het moeilijkst was waarschijnlijk het voorkomen van misdaden die begaan werden door vluchtelingen die aan de rand van de woestijn huisden. Egypte bestaat voor het grootste deel uit een smalle strook akkerland aan weerszijden van de Nijl, ingeklemd door de woestijn. Personen die reeds misdrijven gepleegd hadden, of

2. Egypte in de Romeinse tijd.

hun belastingen niet konden betalen, vluchtten vaak naar de grotten even buiten de groene strook van de bewoonde wereld, waar ze zich voor de politie verborgen hielden en vooral 's nachts (er waren speciale nacht-politie-eenheden!) binnenslopen om vee te roven, voedsel of geld te stelen, of degenen tegen wie zij grieven hadden, af te ranselen.

Dit soort misdaad had in Egypte al duizenden jaren bestaan toen de Romeinen het land in 30 v. Chr. aan hun gezag onderwierpen. Maar de strakkere maatschappijstructuur en belastingstelsels die de Romeinen aan het land oplegden, schijnen steeds meer mensen hebben doen vluchten van huis en haard om een leven van kleine misdaad te gaan leiden. Welke proporties dit verdwijnen van bevolking later zou aannemen, laat zich aflezen aan de hand van een papyrus uit de 4de eeuw na Chr., waarin tijdens een proces voor een magistraat, wiens naam en functie door de gemutilleerde toestand van de papyrus verloren gegaan is, namens drie bewoners van Theadelphia ge-

zegd wordt: „Aangezien de landerijen van ons dorp hoog gelegen zijn en de dichtstbijzijnde dorpen Narmuthis, Hermupolis en Theoxenis, gelegen aan het begin van het district, ons water stelen en niet toelaten dat wij onze velden irrigeren — aan het eind van het district zijn wij gelegen — leven wij in een verlaten dorp, van hetwelk belastingen worden geïnd voor een oppervlakte van 500 voortdurend onbevloede aruren (= ongeveer 140 hectaren)...; wij hebben onszelf verkocht en zijn erin geslaagd voor 200 aruren te betalen; wat de overblijvende 300 aruren betreft, geef ons bevelen naar het U goeddunkt” (P. Thead. 16; ná 307 n. Chr.).

Dat het verschijnsel van vlucht uit de eigen woonplaats niet pas opkomt in de 4de eeuw na Chr. moge blijken uit Pap. Michigan X 580, die rond 20 n. Chr. gedateerd moet worden: „Aan Theon en Eutychides, districts- en dorpschrijvers van de stad Oxythynchus van Soëris, dochter van Asclepiades met als voogd Zoilos, zoon van Zoilos. Mijn zoon, Apollonius, zoon van Theon, geregistreerd in de wijk 'straat van Onnophis' heeft, reeds enige tijd geleden, de wijk naar het 'buitenland' genomen en nog wel zonder aanwijsbare reden. Daarom verzoek ik u hem op te nemen in de lijst van personen die gevlucht zijn en wel vanaf het ? jaar van keizer Tiberius”.

Het probleem werd nog verergerd door de invoering van het Romeinse systeem van politiebewaking in Egypte. Om goed te begrijpen wat er gebeurde, moeten we terugkijken naar de tijd van de farao's. In het oude Egypte bestond een nationale politiemacht, die op vrijwel dezelfde wijze als het leger was georganiseerd en uitgerust; deze leek wellicht meer op de hedendaagse Italiaanse *carabinieri* dan op onze gemeente- of rijkspolitie. Zij die in deze politiemacht dienden, droegen uniformen en stonden onder de gewone militaire discipline; zij werden betaald voor hun diensten en beschouwden hun werk als een baan voor het leven. Toen de Ptolemaeën Egypte regeerden, na de verovering door Alexander de Grote (332/331 v. Chr.), behielden zij deze politiemacht, net zoals zij vele andere functies en instellingen in stand hielden die reeds bestonden toen zij kwamen. Ptolemaeïsche politie-agenten werden *phylakitai* genoemd en zij waren wat betreft organisatie en aard van het beroep paramilitair.

De Romeinen hadden echter geen traditionele beroepspolitie. Feitelijk was hun gehele regeringsbestuur honderden jaren

lang niet door bureaucraten maar door politici geleid. Op het platteland werd de veiligheid slechts gegarandeerd door de legerposten. De Romeinen voelden er ook niets voor te betalen voor overheidsdiensten; dat was kostbaar en het was veel goedkoper iemand het voor niets te laten doen gedurende een jaar of een bepaalde, meestal kortere, periode. Dit soort gedwongen diensten aan de staat werd liturgie genoemd. De Romeinen ontbonden derhalve de beroepspolitie-macht die het Egyptische platteland eeuwenlang had bewaakt en zij vervingen deze voor een deel door aangestelde bewakers, gewone mensen die een jaar bewakingsdienst moesten verrichten bij dijken, kanalen, te velde staande gewassen, wegen enz. Dit systeem schijnt wel minder doelmatig te zijn geweest dan de beroepspolitie, maar het was waarschijnlijk vrij effectief in gebieden van Egypte waar mensen woonden die rijk genoeg waren om zich te kunnen permitteren een jaar lang voor weinig of geen geld als politieagent te werken in plaats van voor hun landbouwbedrijf te zorgen. De welvarende boer met tien tot twintig hectare land kon zich waarschijnlijk wel permitteren hiervoor af en toe vrij te nemen.

In streken waar het merendeel van de bevolking armer was, was dit systeem echter niet zo geschikt. Met name in het gebied rondom Thebe (het hedendaagse Luxor) woonden talrijke Egyptische boeren die meestal slechts enkele hectaren bezaten, die zelfs met hard werken nauwelijks voldoende opleverden om een gezin te onderhouden.

Het was deels om dit probleem het hoofd te bieden en deels om de amateur politieagent wat meer steun te geven, dat het Romeinse leger kleine posten op het platteland vestigde, met een of twee soldaten bij wie klachten konden worden ingediend en die in hun gebied de wet konden handhaven. Desondanks moet het ge-

bied van Thebe slecht bewaakt zijn geweest. Daarom ging de overheid er in het begin van de 2de eeuw toe over een nieuw type politie in te stellen ten behoeve van de bijzondere problemen van het gebied. Daartoe behoorde niet alleen de armoede van de bevolking, maar ook het belang van dit gebied voor de handelswegen door de woestijn naar de Rode Zee en het feit dat de streek gelegen was in de nabijheid van de zuidgrens van Egypte. Vanuit Coptos en Apollinopolis Magna (nu Quft en Edfu, steden ten noorden en ten zuiden van Thebe) liepen de wegen naar de havens aan de Rode Zee die de zeehandel met India verzorgden. (De Romeinen importeerden voornamelijk luxe-goederen, waarvoor ze zowel met produkten als met geld betaalden). In het zuiden woonden de Nubiërs, gewoonlijk vreedzaam maar een potentiële dreiging, en in de zuidelijke woestijn bevonden zich verscheidene lastige nomadenstammen.

Het nieuwe stelsel ging ervan uit dat de Thebaanse boeren te arm waren om een jaar vrij te kunnen nemen voor politiewerk. In plaats daarvan zouden zij nu slechts voor één maand opgeroepen worden en dat wellicht maar één keer in een aantal jaren. Om dit programma uit te voeren, verdeelde de overheid de bevolking in kleine groepen (vaak maar niet altijd van tien man), gebaseerd op hun woonplaats, en benoemden een man tot leider van de groep. De leider werd *dekanos* genoemd, zijn groep een *dekania*. Wanneer zijn groep aan de beurt was, leverde hij zoveel man-maanden als hij mannen ter beschikking had, waarbij hij ze over een jaar verdeelde. Zo zou niemand te veel tijd als politie-agent hoeven besteden, terwijl er toch altijd voldoende waren. De bevolking van Egypte was gewend aan dergelijke eisen van de overheid; van de oudste tijden af hadden de farao's mannen gedwongen elk jaar een

3. De militaire post Phoinikon aan de hoefweg van Thebe naar de Rode Zee.

bepaalde hoeveelheid tijd te werken aan het onderhoud van het irrigatiesysteem, het transport van steenblokken (bijvoorbeeld voor de piramidenbouw), of bij andere werkzaamheden. Maar het was de Romeinen die dit systeem voor het eerst voor politiewerk gebruikten. Wat voor politiewerk werd nu door amateurs verricht? We beschikken slechts over een klein deel van het beeld, maar een redelijke hoeveelheid

4. Beschilderd kalkstenen beeldje van een Egyptisch soldaat in Romeins tenue, begin 4de eeuw. Musée du Louvre, Parijs.

nieuwe informatie is recentelijk aangekomen met de publikatie van twee collecties ostraca, een in bezit van de Universiteit van Amsterdam en een in de Verenigde Staten in Tallahassee, Florida. Sommige personen schijnen dienst te hebben gedaan in wachtposten waarvan enkele waarschijnlijk aan de rand van de woestijn stonden. Wachtposten stonden onder bevel van wachtofficiëren, maar de wachters waren meest burgers. Een brief op een ostracon geeft een levendige kijk op de situatie. „De tienman (*dekanos*) Herennius groet Amatius. Aangezien Amatius van Balaneus, die in de wachtpost dienst doet, nog een kind is, moet de *dekanos* praten, opdat hij hem een jongeman vervangt. Ik heb hem betrekking tot hem (= het kind)

5. Brief van de tienman Herennius Antoninus (O. Florida 2), 4de eeuw. Florida State University Library, Tallahassee.

opdracht gegeven. En de burger die het riet in de nabijheid van het hoofdkwartier in brand heeft gestoken, moet je naar mij zenden. Vaarwel" (O. Florida 2).

Vrouwen en kinderen deden geen dienst in deze wachtposten, maar de gehele bevolking betaalde via een speciale belasting om deze dienst in stand te houden. Andere mannen bewaakten wegen, dorsvloeren en akkers. Mogelijk werden enkelen zelfs naar kleine forten langs de woestijnweg gezonden. Een zo'n klein fort, met een militaire bezetting, bevond zich te El-Kanais, nabij Edfu; de soldaten schreven hun namen op de muren van de oude tempel aldaar. Overal wa-

ren de omstandigheden overigens gelijk: een kleine groep (meestal zes) Egyptenaren onder bevel van een onderofficier (zeer vaak een Griek), een maand lang ver van huis gestationeerd en verplicht zich naar de militaire discipline te schikken. Het is nog moeilijk vast te stellen hoeveel succes deze mannen als politie-

agent hadden, maar we kunnen wel raden dat ze hun werk niet erg aangenaam vonden. Misschien komt er in de komende jaren meer informatie aan het licht over wat, op het vlak van onvrijwillig amateur-politiewerk, wellicht het meest grootscheepse experiment in de wereld-geschiedenis was.

6. El-Kanais aan de woestijnweg van Edfu naar Berenice.